

ВІДЧИСЛІВНИКОВІ ДЕРИВАТИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У статті описуються словотвірні типи відчислівникових іменників, утворених від кількісних (власне кількісних, дробових, збірних) і порядкових числівників.

Ключові слова: іменник, словотвір, суфікс, українські говори Закарпаття.

Творення іменників в українських говорах Закарпаття все ще залишається недостатньо вивченим. Відсутній детальний перелік та опис способів, якими найчастіше утворюються іменники, а також немає обстеження словотворчих засобів та словотвірних типів, у межах яких виникають деривати. Із власних спостережень та досліджень мовознавців стверджуємо, що як і в сучасній українській літературній мові, так і у говорах Закарпаття найбільш продуктивною є суфіксація. Переважають у творенні іменників говорів Закарпаття віддієслівні деривати (42,6 %), 31 % похідних утворюється від іменникових, 10,5 % – від прикметникових і лише 4,2 % – від числівникових основ, тоді як, наприклад, у північнолемківських говірках числівникова основа виступає лише у 0,4 % похідних [6: с. 13]. Отже, детальніше зупинимося на описі відчислівникових дериватів. Відчислівникові утворення – похідні, твірними для яких виступають числівники. В українській мові таких утворень порівняно із відсубстантивами та девербативами небагато, і якщо “для їх утворення використовується обмежена кількість суфіксів”, то у говірках “можливе використання більшої кількості суфіксів і продуктивність деяких типів набагато вища” [1: с. 454].

Відчислівникові іменники як в українській літературній мові, так і в діалектах української мови утворюються від чотирьох розрядів числівників – кількісних (власне кількісних, дробових, збірних) і порядкових. Числівникові основи для творення іменників як у сучасній українській літературній мові, так і українських говорах використовуються обмежено. Дериваційною базою для іменників частіше все-таки виступають власне кількісні та збірні числівники, а словотворчими засобами є суфікси: *-к-а*, *-н'-а*, *-ик*, *-ак*, *-ок*, *-ин*, *-ц'-а*, *-иц'-а*, *-і*, *-и* [2: с. 81].

Зауважимо, що відчислівникові іменники набагато рідше використовуються в побуті, ніж, наприклад, відсубстантивні або віддієслівні, тому й критерій виділення продуктивності до таких дериватів буде дещо іншим.

Іменники, мотивовані власне кількісними числівниками:

Суфікс *-иц'-а*. Поширеним утворенням із цим суфіксом є дериват *оди́ниця*'а (Ск, Гр), *йеде́ниця*'а (Ял, Пр, Ст, Лз, Трн) ‘єдина дочка в сім'ї’, у гу-

цульських говірках Закарпатської області – *оди́ниця*'и т.с. (Кс, Дл, КсП, Лаз, Бг). Назва також використовується у бойківських (*єдини́ця*) [Ониш., I: 245], гуцульських (*оди́ниця*) [ГГ: 138] та західнополіських (*оди́ниця*) [Арк., II: 9] говорах. Як *розм.*, лексема є нормативною в українській літературній мові [СУМ, V: 629].

Із цим суфіксом утворюється ще непродуктивний тип назв шкільних оцінок – *оди́ниця*'а ‘оцінка’ (лексема поширена на всій території Закарпаття).

Суфікс *-к-а*. Високопродуктивний та полісемічний формант *-к-а* як у говорах Закарпаття, так і в сучасній українській літературній мові. В.П.Токар відзначав, що «іменники, утворені від числівників першого десятка (за допомогою суфікса *-к-а*), в українській, російській та білоруській мовах виступають як назви цифр і найрізноманітніших предметів, що позначаються ними (шкільні оцінки, назви трамваїв, автобусів, літаків, танків, гральних карт і т. ін.), назви груп, що складаються з відповідної кількості (напр., *трійка* – *тройка* – упряжка коней, група людей і т. ін.)» [5: с. 27]. У говорах Закарпаття із цим суфіксом утворюються деривати не тільки від числівників першого десятка, а й від інших числівникових основ. У сучасній українській літературній мові нерідко відчислівникові деривати із суфіксом *-к-а* утворюються від ускладнених афіксами основ: *-оє*, *-єро* (*двоє* – *двійка*, *трьоє* – *трійка*, *четверо* – *четвірка*) [3: с. 15]. У говорах Закарпаття таке явище спостерігаємо нечасто, а похідні мають дещо інші фонетичні варіанти (*д'в'ойка*, *т'р'ойка*, *ч'отыр'ка*). Утворюються такі словотвірні типи:

1. Високопродуктивний тип назв купюр та автобусних маршрутів:

а) назви купюр: *п'ятка* ‘5 гривень’, *ди́с'атка* ‘10 гривень’, *два́ц':атка* ‘20 гривень’, *п'я́т'с'атка* (*п'я́й'с'атка*) ‘50 гривень’, *со́тка* ‘100 гривень’ (поширені на всій території Закарпатської області);

б) назви автобусних маршрутів: *чо́тыр'ка* (*чо́тир'ка*, *чо́тырка*), *п'ятка*, *ші́стка*, *с'імка*, *в'ус'імка* (*віс'імка*, *в'ус'імка*), *дів'ятка*, *ди́с'атка*, *оди́н:ац':атка* (*оди́н:ац':атка*), *два́нац':атка*, *чо́тырнац':атка* (*чо́тирнац':атка*), *п'ятнац':атка*, *с'імнац':атка*, *дів'ятнац':атка*, *два́ц':атка*. Деривати цього типу характерні переважно для мовлення міського населення.

2. Високопродуктивний тип назв шкільних оцінок: *йе́динка* ‘оцінка один’ [4: с. 179], *чо́тыр'ка*

(чот^ьырка) 'оцінка чотири', п^ьйатка 'оцінка п'ять', ші^ьстка 'оцінка шість', с^ьімка 'оцінка сім', вус^ьімка (віс^ьімка, вус^ьімка) 'оцінка вісім', див^ьйатка 'оцінка дев'ять', дус^ьатка 'оцінка десять', один^ьац^ь:атка 'оцінка одинадцять', два^ьнац^ь:атка 'оцінка дванадцять'. Лексеми поширені на всій території Закарпатської області.

3. Продуктивний тип назв пристосувань: дус^ьатка 'дошка товщиною 10 мм', два^ьц^ь:атка 'дошка товщиною 20 мм', три^ьц^ь:атка 'дошка товщиною 30 мм', пій^ьс^ьатка 'дошка товщиною 50 мм' (лексеми використовуються на всій території Закарпатської області). Цей тип продуктивний, позаяк, на думку дослідника Г. Аркушина, продуктивність відчислівникових іменників варто виділяти за іншими критеріями, ніж, наприклад, відіменникових чи віддієслівних. До продуктивних типів відноситимемо інколи і два-три деривати, тому що дощок іншого розміру в говірках не існувало, відповідно і назви нові не утворювалися [1: с. 454].

4. Малопродуктивний тип назв розкладу руху потягів: с^ьімка 'потяг, який відправляється із села Сокирниця о 8.10 годині' (Ск), див^ьйатка 'потяг, який відправляється о 9.20' (Ск), дус^ьатка 'потяг, який відправляється із села Сокирниця о 10.20' (Ск). Непродуктивність цього типу зумовлена тим, що у деяких закарпатських селах відсутня колія для потягів, відповідно немає потреби в утворенні таких дериватів.

5. Непродуктивний тип назв напоїв: один^ьац^ь:атка 'домашня горілка, для чого обов'язково мало використовуватися 11 кг цукру, інакше технологія приготування не буде витримана' (МР). Назву можна віднести до власне закарпатських регіоналізмів, за межами області відповідників не виявлено. У буковинському говорі ця назва вживається у значенні 'бердо на одинадцять пасем' [СБГ: 361].

6. Непродуктивний тип абстрактних іменників: три^ьц^ь:атка '30 років; вік людини від тридцяти до сорока років', пій^ьс^ьатка (пій^ьс^ьатка) 'вік людини після п'ятдесяти років' (шчус^ь н'а страх берешаш розмін'алам у'же пій^ьс^ьатку) (Ск).

7. Непродуктивний тип збірних назв осіб: два^ьц^ь:атка 'група людей, що турбується про матеріальне, фінансове благополуччя церкви в селі' (Ск, Вш).

Отже, у говорах Закарпаття суфікс -к-а є одним із найпродуктивніших, що бере участь у творенні іменників як від числівникових, так і від інших основ. Для прикладу, за підрахунками Н.М.Захлюпаной, суфікс -к-а може утворювати 4242 похідні від субстантивних, 1947 – від дієслівних і 66 дериватів – від числівникових основ. Така статистика свідчить про високу продуктивність суфікса -к-а та його сполучуваність із різними основами [3: с. 18].

Суфікс -нк-а. Із цим суфіксом утворюється:

1. Непродуктивний тип назв знарядь праці – дванка 'залізні вила із двома ріжками' (Нн, ЛП,

МУ), т^ьринка 'залізні вила з трьома ріжками' (Нн, Ск).

2. Непродуктивний тип назв шкільних оцінок: дванка 'оцінка двійка', т^ьринка 'оцінка трійка'. Назви поширені на території марамороських говірок Закарпаття.

Суфікс -двк-а. Єдиний продуктивний (замкнутий) тип назв руху потягів: три^ьт^ьовка 'потяг, який відправляється о 04.00' (Ск), пій^ьт^ьовка 'потяг, який відправляється о 06.00' (Ск), ші^ьт^ьовка 'потяг, який відправляється о 18.10' (Ск), с^ьім^ьовка 'потяг, який відправляється о 19.00' (Ск), див^ьй^ьт^ьовка 'потяг, який відправляється о 22.00' (Ск), час^ьовка 'потяг, який відправляється о 13.30' (Ск). Сюди також належить складний дериват два^ьча^ьс^ьовка 'потяг, який відправляється о 15.30' (Ск) та дериват, утворений префіксально-суфіксальним способом, по^ьпуч^ьн^ьовка 'потяг, який відправляється о 00.10' (Ск).

Цей формант утворює також лексему с^ьор^ьд^ьк^ьовка 'дошка товщиною 40 мм' (лексема поширена на всій території Закарпатської області).

Суфікс -дйк-а. Із цим суфіксом у говорах Закарпаття утворюється непродуктивний тип назв шкільних оцінок: дв^ьй^ька 'оцінка двійка', т^ьр^ьй^ька 'оцінка трійка'. Лексеми вживаються на всій території Закарпаття.

Іменники, мотивовані порядковими числівниками.

Суфікс -ачк-а. Утворюється непродуктивний тип назв рослинності: три^ьт^ьачка 'третій раз скошена і висušена трава' (Ск, Тр, Кл). У західнополіських говірках цей суфікс утворює ще тип назв тварин: перш^ьачка 'корова з першим телям' [Арк., І: 36].

Суфікс -ин-а. Замкнутий тип назв поминальних днів: див^ьй^ьа^ьтина 'дев'ятий день після смерті, сорок^ьовина 'сороковий день після смерті', год^ьовина 'рік з дня стерті'. Назви вживаються на всій території Закарпаття. Наголошується суфікс.

Суфікс -іvk-а/-йvk-а. Із цим суфіксом утворюється єдиний дериват – тиж^ьн^ьівка 'сьомий день після смерті'. Назва побутує тільки на території гуцульських говірок області (Рахівський район); с^ьор^ьд^ьк^ьівка 'сороковий день після смерті' [4: с. 179].

Ще менше у говорах Закарпаття відчислівникових дериватів чоловічого роду. Ми виявили лише похідні із суфіксами -ак та -щ^ь:

Суфікс -ак. Із цим суфіксом утворюються два типи:

1) назви осіб: пер^ьвак 'перша дитина у сім'ї' (Гр, Лп, ВБ, КбП, Вд, ВВ), шес^ьтак 'шоста дитина у сім'ї' (КбП, КсП), вос^ьмак 'восьма дитина у сім'ї' (КсП); пор. лемк. єдин^ьак 'єдиний син' [Пиртей: 69]; гуц. один^ьак 'єдина дитина у сім'ї' [ГГ: 138], сем^ьак 'дитина, яка народилася семимісячною' [іб.: 169].

2) назви тварин: дру^ьгак 'другий бичок' [П., Г.: 52] або назви, що вказують на вік тварин: три^ьт^ьак, чет^ьвер^ьтак, пій^ьт^ьак, шес^ьтак [4: с. 174].

Суфікс -иц' бере участь у творенні єдиної лексеми – *оде^{иц}ниці* 'єдиний син у сім'ї' [Сб.: 213].

Деривати, утворені від збірних та дробових числівників, у говорах Закарпаття ми не зафіксували.

Отже, в українських говорах Закарпаття проаналізовано 68 дериватів. Використано 10 суфіксів для вираження таких лексико-словотвірних значень: 1) назви розкладу руху потягів: *-овк-а*, *-к-а*; 2) назви автобусних маршрутів: *-к-а*; 3) назви рослинності: *-ачк-а*; 4) назви знарядь праці та пристосувань: *-нк-а*, *-к-а*; 5) назви купюр: *-к-а*; 6) назви напоїв: *-к-а*; 7) назви поминальних днів: *-івк-а/ -йвк-а*, *-ин-а*; 8) абстрактні іменники: *-к-а*; 9) назви осіб: *-к-а*, *-ак*, *-иц'*.

Більша частина похідних утворена від кількісних (87 %), значно менша – від порядкових числівників (13 %).

До багатозначних суфіксів відносимо: *-иц'-а*, *-к-а*, *-нк-а*, *-овк-а/ -івк-а/ -йвк-а*. Решту суфіксів у творенні відчислівникових іменників визначаємо як однозначні.

Омонімічним у творенні відчислівникових дериватів виступає суфікс *-к-а*, який крім різних значень утворює ще збірні назви осіб (*один: ац': атка* 'домашня горілка, для чого обов'язково мало використовуватися 11 кг цукру, інакше технологія приготування не буде витримана' (МР) або *двац': атка*, збірн. 'група людей, що турбується про матеріальне, фінансове благополуччя церкви в селі' (Ск, Вш). Використовуються суфікси різної продуктивності; див. **таблиця 1**:

Таблиця 1

Найпродуктивніші суфікси у творенні відчислівникових іменників жіночого роду

Суфікс	-к-а	-овк-а	-иц'-а	-нк-а	-ин-а	-ачк-а	-ойк-а
%%	60	14,5	6	6	4,5	3	3

Значна частина лексем поширена на всій території Закарпатської області (*чо^{тыр}'ка* (*чо^{тыр}ка*), *ди^{вій}атка*, *ди^с'атка* 'назви шкільних оцінок'), дещо менше дериватів уживаються лише у декількох говір-

ках, а то й одному населеному пункті (*три^т'овка* 'потяг, який відправляється о 04.00', *пйа^товка* 'потяг, який відправляється о 06.00', *ши^с'овка* 'потяг, який відправляється о 18.10' (Ск)).

Скорочення назв обстежених населених пунктів

Бз – с. Богдан Рахівського району, *Бз* – с. Березники Сваляв., *Бр* – с. Брід Іршав., *ВБ* – с. Великий Бицьків Рахів., *ВВ* – с. Верхнє Водяне Рахів., *Вд* – с. Водиця Рахів., *ВЛ* – с. Великі Лази Ужгород., *Вр* – с. Ворочєво Перечин., *ВР* – с. Верхні Ремети Берегів., *Ви* – с. Вишково Хуст., *Гд* – с. Гайдош Ужгород., *Гл* – с. Голубине Сваляв., *Гн* – с. Ганьковиця Сваляв., *Гр* – с. Грушово Тячів., *Гр* – с. Горонда Мукачів., *Дб* – с. Добрянське Тячів., *Дв* – с. Довге Іршав., *Дл* – с. Ділове Рахів., *Зг* – с. Загорб Великоберез., *КбП* – с. Кобилецька Поляна Рахів., *Кв* – с. Кваси Рахів., *Квс* – с. Квасово Берегів., *Кл* – с. Колочава Міжгір., *КПс* – с. Костєва Пастіль Великоберез., *КсП* – с. Косівська Поляна Рахів., *Лаз* – с. Лазіщина Рахів., *Лз* – с. Лозянський Міжгір., *ЛП* – с. Липецька Поляна Хуст., *Лп* – с. Лопухово Тячів., *Лт* – с. Люта Великоберез., *Лц* – с. Лецовиця Мукачів., *МР* – с. Малий Раковець Іршав., *МУ* – с. Мала Уголька Тячів., *НБ* – с. Нижній Бистрий Хуст., *Нв* – с. Новоселиця Виноградів., *Нн* – с. Нанково Хуст., *Пл* – с. Пилипець Міжгір., *Пр* – с. Перехресний Воловец., *РК* – с. Руські Комарівці Ужгород., *Рс* – с. Руське Мукачів., *Ск* – с. Сокиринця Хуст., *СП* – с. Синевирська Поляна Міжгір., *Ст* – с. Скотарське Воловецьк., *ТП* – с. Тур'я Поляна Перечин., *Тр* – с. Турички Перечин., *Трн* – с. Торунь Міжгір., *Трс* – с. Тросник Виноградів., *Тс* – с. Тарасівка Тячів., *Ти* – с. Тишів Воловецьк., *Чн* – с. Чинадієво Мукачів., *Ял* – с. Ялове Воловецьк.

Скорочення назв джерел

Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа – 2000. – Т. 1–2.

ГГ – Гуцульські говірки : Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.

Ониш. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. / Онишкевич М.Й. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

Пиртей – Пиртей П.С. Словник лемківської говірки : Матеріали до словника / Пиртей П.С. – Івано-Франківськ, 1986. – 345 с.

П.,Г. – Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Сб. – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокиринця Хустського району / Сабадош І.В. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови : В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [Монографія] / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа, 2004. – 764 с.
2. Городенська К.Г. Відчислівникові утворення / К.Г.Городенська // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови) та ін.] – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 2007. – С. 81.
3. Захлюпаная Н.М. Субстантивніе образования с суффиксом **-жа** в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / Н.М.Захлюпаная. – Ужгород, 1984. – 20 с.
4. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В.В.Німчук // Наукові записки Ужгородського університету : Діалектологічний збірник. – 1955. – Т. 14. – С. 169–192.
5. Токар В.П. Історія східнослов'янських іменників жіночого роду, утворюваних за допомогою суфікса **-к(а)** від числівникових основ / В.П.Токар // Питання слов'янознавства. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – С. 26–36.
6. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.В.Шумицька. – Ужгород, 2001. – 19 с.

Olesya Harkovska

Vidchyslivnykovi derivatives in Ukrainian Transcarpathia dialects

Summary. The article describes the types vidchyslivnykovykh derivational nouns formed from quantative (actual quantative, fractional, modular) and ordinal numbers.

Key words: noun, derivation, the suffixe, the Ukrainian patois of the Transcarpathian region.

Одержано 13.03.2013 р.